

KIMMO RENTOLA

Historiallinen kokemus

Virkaanastujaisesityelmä poliittisen historian professuuriin Turun yliopistossa 4. huhtikuuta 2007.

■ Näin virkaan astumisen juhlahetkellä sopii kenties lainata Nikolai Gogolin huudahdusta: ”Hyvä Jumala, miten erinomaisia toimia ja virkoja onkaan olemassa, ja miten ne ylevöittävät ja päihdyttävät ihmismielen!”¹

Gogol tietysti pilkkasi, ja onhan siihen aihetta, yhä lisää. Mutta toki tuntuu komealta lukeutua tieteenalaan, joka juontuu kahden ja puolen vuosituhannen takaa, Thukydideestä. Kun äskettäin eräässä symposiumissa pohdittiin, mitä historia on, Columbia Universityn professori Susan Pedersen avasi luotauksensa luottavaisesti: ”Kaikista historiankirjoituksen muodoista poliittinen historia on taatusti se, joka ei kaipaa mitään perustelua olemassaololleen.”²

Mutta kuten alalla jokainen tietää, asia ei ole näin itsestään selvä. Poliittisen historian identiteetistä ja tarpeellisuudesta on käyty paljon keskustelua.

Painavinta kritiikkiä ovat saaneet tapahtumahistoria ja teoriavaje. Jopa tyttäreni osaa solvata kiinnostustamme pikkuseikkoihin. Tätä ongelmaa on korjattu yli sata vuotta. 1970-luvun mahtitieteen sosiologian varjossa kehitettiin jopa uusi suuntaus, *social science history*, joka ”altisti historioitsi-

jat muille tieteille, teroitti päättelyn taitoja, pakotti määrittelemään tutkimusongelmat tarkemmin ja keräämään todisteet systemaattisemmin. Saatiin uusia narratiiveja vanhojen nationalististen tilalle (...)”³

Nyttemmin on havaittu ’sosiaalishistorian kuplan’ puhjenneen, niin kuin muuan suorasukainen britti muotoili. Ei se käynytkään kaikkeen.⁴ Voi olla, että kysymys on enemmästäkin. Vaikuttaa näet siltä kuin pitkä kaari olisi taantumassa. Uudessa kirjassaan johtava historiäteoreetikko Frank Ankersmit katsoo, että nyt on päättymässä se vaihe, jossa teoria on ollut ”voimakkain väline tutkimuskohteen määrittämiseen”. Nyt se ei enää toimi, nykyään teoria ”edesauttaa tutkimuskohteen hajoamista pikemminkin kuin sen määrittämistä”. Edessä on uusi vaihe, historiallisen kokemuksen vaihe.⁵

Eikö poliittinen historia siis tarvitsekaan teoriaa? Katsotaan.

Kylmää sotaa, kommunismia ja Suomen asemaa tutkiessa kaipaa arkistolöytöjen lisäksi jopa klassista teoriaa. Vaikka nyt vaalikeväänä Aristoteleella on keikaroitu niin

1. Nikolai Gogol (1954, alkuteos 1835) *Nevan valtakatu*, suom. Juhani Konkka (WSOY), 9.

2. Susan Pedersen (2002) ’What is Political History Now?’ *What is History Now?* Ed. by David Cannadine (London: Palgrave Macmillan), 36.

3. Peter Mandler (2002) *History and National Life* (London: Profile Books), 91.

4. Sanontaa käytti Paul Cartledge artikkelissaan ’What is Social History Now?’, em. Cannadine (toim.) 2002, 29.

5. Frank Ankersmit (2005) *Sublime Historical Experience* (Stanford: Stanford University Press), 314–5 (”the most powerful instrument for fixing the subject” / ”contributes to the dissolution of the subject rather than to the fixing of it” / ”ushers in the stage of historical experience”).

että hävettää, otan esimerkin antiikista: *tyrannian*. Se esiintyy Platonin ja Aristoteleen valtiomuotojen luokittelussa, ei-toivottavien häntäpäässä. Aristoteles kuitenkin jakoi tyrannian kahteen lajiin. Toisaalta oli sitä itseään: sortovaltaa. Mutta toisaalta esiintyi hyvän kuninkaanvallan asuun sonnustautunut tyranniaa, jolloin hallinto on lainmukaista ja alamaiset hyväksyvät yksinvaltiaan. Edelleen Aristoteles näki kullakin valtiomuodolla kantavan ajatuksen: demokratiasa se on vapaus, harvainvallassa rikkaus, aristokratiassa ansio, mutta tyranniassa turvallisuus. Mitä tunteisiin tulee, tyranniaa kantavat pelko ja luottamus.⁶

Kuten kuulija oivaltaa, puhe on Kekkoesta: yhden miehen valtaa laillisin muodoin ja alamaisten kannatuksella, motiivina turvallisuus, kannattimina pelko ja luottamus.

Machiavelli

Yhtenevyys kekkosvaltaan on tässä tietysti pintapuolista. Kuva syvenee, jos antiikin ajattelua täydentää Machiavellilla, joka muuntaa tyrannian tuhoavasta, muita vallan elementtejä uhkaavasta mahdista dynaamiseksi, luovaksi ja ekspansiiviseksi voimaksi. Hän ei koeta suitsia tyrannia hyväksi monarkiksi, vaan sijoittaa hänet tasavallan palvelukseen ja kannustaa painamaan päälle.⁷ Tämän tyrannin idean juurena oli ruhtinasvallan hiipivä vahvistuminen Firenzessä. Lorenzo il Magnificon sisäpiirin aristokraatit, jotka saivat erityiset palkkioksi sopeutumisestaan ja taipuivat hänen yliverstaisten poliittisten taitojensa edessä, eivät silti koskaan päässeet haikeasta tunteesta, että elivät tyrannin alaisuudessa.⁸

Machiavelli ja hänen historioitsijana pätevämpi ystävänsä Guicciardini tulivat luoneeksi modernin länsimaisen historiallisen tietoisuuden Firenzeä kohdanneen katastrofin varjossa. Ranskan kuninkaan invaasio vuonna 1494 päätti renessanssin, levitti ranskantaudin kaltaisia uusia piinoja, mursi instituutiot, paljasti pienten valtioiden avuttomuuden ja jätti ne riippuvaisiksi ulkovalloista. Uudessa maailmassa elettiin barbaarien armoilla.

Mitä vuosi 1494 Firenzen tasavallalle, sitä

Suomen tasavallalle oli vuosi 1944.⁹ Sinä kesänä Paasikivi näki, miten ”valtiot toimivat *Staatsräsonin* mukaan. Se on hirveää – *blutrotig*. Se on ulkopuolella hyvän ja pahan.” Hän kyseli V. A. Koskenniemeltä Turusta, mitä *Staatsräson* mahtaisi olla suomeksi, ’valtion etu’ kun tuntui liian kesyiltä. Saksalaisen Meinecken suuresta kirjasta hän näki Machiavellin paikan tämän ajattelun perustajana ja sen, että ”valtion täytyy, siltä näyttää, tehdä syntiä”.¹⁰

Vaikka historiaa lukiessa tuli pessimistinen olo, Paasikivi noudatti Machiavellin roomalaista näkemystä, että historia ei ole vain poliittisen viisauden lähde, vaan jopa yllyttää tekemään mitä täytyy.¹¹ Kun oli pakko suostua ns. sotasyllisten rankaisemiseen, Paasikiven mieleen muistui muuan tapaus. Rooman legioona oli joutunut naapurikansan saartamaksi, mutta voittajat lupasivat laskea sen menemään, jos se alistuisi häpeään, kulkisi ikeen alitse. Roomalaiset suostuivat, mitä Machiavelli puolusti voimakkaasti, ja sitä Paasikivi siteerasi hallituksen iltakoulussa, ydinlauseen vieläpä italiaksi: isänmaata täytyy puolustaa kaikin keinoin, joko häpeällä tai kunnialla, *o con ignominia o con gloria*, ei väliä kuinka, kunhan sitä puolustetaan hyvin.¹² Ja mitä

6. *Pol.* 1295a1–a24; *Rbet.* 1365a3–.

7. Mikael Hörnquist (2004) *Machiavelli and Empire* (Cambridge University Press), 6. luku, 194–227.

8. Felix Gilbert (1977) *History: Choice and Commitment* (Cambridge, Mass: The Belknap Press of Harvard University Press), 235.

9. Ehkä siinä oli tšekäläinen ’the Machiavellian moment’, joita jäljitti J.G.A. Pocock (1975) *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton University Press).

10. Paasikiven päiväkirja 16.7.1944 ja 28.4.1949 (kirje Koskenniemelle); Friedrich Meinecke (1924) *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (München und Berlin: R. Oldenbourg), 15. (”Der Staat muß, so scheint es, sündigen”)

11. Maurizio Viroli (1998) *Machiavelli* (Oxford University Press), 97–9.

12. Hallituksen iltakoulun pöytäkirja 12.8.1945, Paasikiven arkisto V: 45, Kansallisarkisto. Pöytäkirjassa ei ole Machiavellin nimeä ja sitaatti (*Disc.* III: 41) on väärin kirjoitettu (”con injumina”). – Vaikka Paasikivi muistelmissaan sanoutui irti *Rubtinaasta*, tyrannin ja despoottien käsikirjasta, ”jonka karkeuksia lukiessa selkäpiitä karmii”, päiväkirjassaan hän kirjan luettuaan kiitteli sen terävänäköisyyttä ja ihmisten ottamista sellaisina kuin he ovat.

muuta kuin Machiavellia ja 1800-luvun reaalipolitiikkaa edusti Paasikiven karjunta, kun hän Korean sodan syttyessä haukkui länsivaltojen johtajat:

tietämättömiä, naiiveja, helposti huijattavia. Tuntevatko he historiaa? Eivät. Tuntevatko he maantiedettä? Eivät. Osaavatko he vieraita kieliä? Eivät. Heillä on ollut yksi kyvykäs mies, Winston Churchill, mutta hänestä he hankkiutuivat eroon heti kun pahin vaara oli ohitse. Sitten he antoivat ymmärtää Etelä-Korean merkitsevän heille paljon, mutta unohtivat antaa noille onnettomille pääsinpäille aseita. Jos meidän, pienten kansojen kohtaloita johtaisivat sellaiset amatöörit, loppumme olisi tullut jo aikoja sitten.¹³

Kekkonen puolestaan oli niin ilmeinen Machiavellin oppilas, että melkein turha puhuaakaan. Kehen paremmin sopii sanonta, että valtiota ei voi pitää kädet ristissä? *Rubtinas* on kirjoitettu tilanteessa, jossa hallitsija on tullut valtaan vieraiden aseiden varjossa ja onnen avulla,¹⁴ ja oppi meni perille. ”Minuun”, Kekkonen sanoi, ”ei viha eikä rakkaus vaikuta, kun kysymyksessä on poliittinen toiminta maan parhaaksi.” Vielä jälkikäteen Machiavelli on auttanut kekkoshistoriaa uuteen vaiheeseen, niin että joutuu uskomaan tieteen edistykseen historiinkin alalla.¹⁵ On näet siirrytty kohti kolmatta, ’järkiperäisen machiavellismin linjaa’, niin kuin se on jo ristitty.¹⁶ Tosin täytyy malttaa olla liikaa järkeistämättä, sillä Suomen kohtaloissa myös moukan tuurilla on ollut osuutensa. Suomen ’onni’ on miehinen, mutta Machiavellin *Fortuna* oli ilman muuta nainen, tosin takaa kalju, niin ettei otetta enää saa.

Suomen valtioajattelun kantaisä Hegel ei tietyissä tilanteissa karsastanut Machiavellia, vaan nuorempana jopa mukaili häntä, että ”kuolioon joutuneita jäseniä ei voi laventelivedellä parantaa”. Ja edelleen: ”valtiolla ei ole korkeampaa velvollisuutta kuin säilyttää itsensä”.¹⁷ Samaa sanoi Mauno Koivisto, kun moskovalainen toimittaja yllättäen kysyi, mikä oikeastaan on Suomen idea. Vaistonsa ja venäjänkielen vivahteiden tajunsa varas-

sa presidentti tokaisi empimättä: ”Vyžit”, selviytyä hengissä, elossa.¹⁸

Sivumennen voi panna merkille Machiavellin kantavuuden juuri kylmässä sodassa. Yhdysvaltain tiedustelupalvelu CIA:n strategeilla oli käsikirjanaan *The Machiavellians*,¹⁹ ja vastapuolella Josif Stalinin omistama Machiavellin teosten kappale oli puhki luettu ja täynnä kiintoisia reunamerkintöjä.²⁰

Teoria

Aikalaisteorialla on siis paikkansa poliittisessä historiassa, mutta niin myös nykyteorioilla, sillä vaikka tutkimuksen kohteena säilyy valta ja vallan analyysi ajan perspektiivissä, tuo ydinkäsite nähdään ja määritellään yhä uusilla tavoilla. Siinä tarvitaan monen lajin teoriaa ja lukeneisuutta, sillä poliittisen historia on kaikkiruokainen kuin sika. Tarvitaan kulttuurihistorian näkökulmia ja pitkiä linjoja, kykyä päätellä kuvista ja jopa äänistä, kansakunnan teoriaa, sukupuolen teoriaa, monikulttuurisuuden teoriaa, jotta joskus saisimme upean väitöskirjan *Somalien tulo Suomeen*.

13. Tuomo Polvinen (2003) *J.K. Paasikivi: Valtiomiehen elämäntyö 5: 1948–1956* (WSOY), 90–1.

14. Quentin Skinner (1981) *Machiavelli* (Oxford University Press), 24. – ’Kädet ristissä’: Cosimo de’ Medicin suuhun on pantu sanonta, että valtiota ei voi pitää paternoster kädessä, siis rukousnauha.

15. Ks. tästä Raymond Martin (1998) ’Progress in Historical Studies’, *History and Theory*, vol. 37, no. 1.

16. Jukka Tarkka, ’Suomella oli viileää järkeä ja onnea’, *Helsingin Sanomat* 23.10.2006. Kirjoitus on arvostelu Henrik Meinanderin kirjasta.

17. G.W.F. Hegel (1801) *Jenaer Entwürfe*, *Gesammelte Werke, 5: Schriften und Entwürfe (1799–1808)*, hrsg. M. Baum u. K.R. Meist (Hamburg: Felix Meiner Verlag 1998), 132–3. („der Staat hat keine höhere Pflicht, als sich selbst zu erhalten”).

18. Mauno Koivisto (2004) *Itsenäiseksi imperiumin kainalossa: Mietteitä kansojen kohtaloista* (Tammi), 10.

19. Frances Stonor Saunders (1999) *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (London: Granta), 82. Machiavellians-teoksen kirjoittaja oli James Burnham.

20. E.A. Rees (2004) *Political Thought from Machiavelli to Stalin: Revolutionary Machiavellism* (London: Palgrave Macmillan), erit. s. 222; vrt. Gabriel Gorodetsky (1999) *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia* (New Haven & London: Yale University Press), 317.

Puheessa teorian ehtymisestä voi silti olla perää. Ehkä sitä voi tulkita niin, että teorian *herruutta* on syytä karttaa. Jo Annales-koulukunnan toinen perustaja Lucien Febvre varoitti pohtimasta liikaa historian luonnetta, ettei se veisi aikaa varsinaiselta työltä, historian kirjoittamiselta. Myös nyky-Ankersmit varoittaa teoreetikkoja sekaantumasta siihen mitä historioitsija tekee. Sitä sopii pohtia vain jälkikäteen.²¹

Parhaiten teoria toimii silloin kun se on orgaanisesti leivottu narratiivin sisään, ”siivilöitynyt empiriaan”.²² Jos vielä yhtä renessanssin käsitettä sopii siteerata, historian kirjoittamisen ja teorian käsittelyn ihanteeksi sopii *sprezzatura*, vaivattoman näköinen luontevuus, joka salaa taidon ja näyttää tuloksen syntyneen kuin itsestään.²³

Ehkä meillä tosiaan on edessä historiallisen kokemuksen vaihe, niin kuin on enakoitu. Historiallisen ajattelun ja tietoisuuden todelliset vallankumoukset ovat näet johtuneet maailman kokemuksen muutoksista historioitsijan omana elinaikana. Huomattavimmat uudet askeleet on alalla otettu renessanssin jälkeen ja Ranskan vallankumouksen jälkeen.

Renessanssin päättyessä Machiavelli ja Guicciardini loivat modernin historianäkemys, jossa kaitselmus ei enää ollut vaikuttava tekijä, joskin viimeksi mainittu vielä ohimennen heitti Jumalan rakastavan tasavaltoja.²⁴ Uusi ajattelu syntyi, kun ihanheet olivat kärsineet haaksirikon ja jälkimmäisen valtioviisaat neuvot vieläpä johtaneet tuhoon, Rooman ryöstöön. Muutoksen uhreilla oli edellytykset ”sellaiseen näemyksen syvällisyyteen johon voittajat eivät milloinkaan kykene”.²⁵

Ranskan vallankumouksen jälkeen puolestaan syntyi kriittinen lähdeanalyysi ja joukkojen politiikan tutkimus. Kenties kantavimpiin tulkintoihin pääsi Tocqueville, joka oli aristokraatti ja siis voitettuja. Hän oivalsi, että vallankumouksen valtaan nostamat hallitukset olivat verrattomasti mahdavamia kuin vanha regiimi, mutta toisaalta myös hauraampia.²⁶ Tästä on apua vielä sille, joka miettii, miksi Neuvostoliitto romahti sillä tavalla kuin romahti.

Saksalainen nykyhistorioitsija Reinhart

Koselleck, jolla oli Neuvostoliitosta sotavangin kokemusta, esitti hypoteesin, jonka mukaan ”kauaskantoisimmat näkemykset menneisyydestä ovat peräisin voitetuilta”. Kun kaikki käy toisin kuin toivottiin, totuuden ja valaistuksen tarve on akuutti, on pakko miettiä menneisyyttä ja etsiä syvempiä syitä.²⁷ Tämänkin näkee jo Tacituksella. Hän joutui senaattorina katsomaan, kun keisarin vastustaja raahattiin senaatista kidutettaviksi ja tapettaviksi, ja historioitsijana hän siten muisti sen kokemuksen ja oman vaikeutensa silloin. Siitä syntyi annaalien jännite. ”Emme pysty sanomaan, kantoiko hän yhteistoimintamiehen syyllisyyttä vai henkiin jääneen häpeää.”²⁸

Meidän polvemme on kokenut aikakauden vaihdoksen, kylmän sodan ja koko vuonna 1914 alkaneen maailmanjakson päättymisen. Jää nähtäväksi, onko se sen mittaluokan muutos, että myös historiallinen tietoisuus muuttuu. Omalla alallani, kylmän sodan historiassa, muutos on ollut tuntuva ja johtanut tavattomaan virkistymiseen. Mutta myös näennäisesti etäisillä historian aloilla näkyy huomattavia heijastuksia, esimerkiksi tulkinnoissa Euroopasta ja jopa kansainvaellusten historiassa, kun kan-

21. Lucien Febvre (1973) *A New Kind of History and Other Essays*, ed. Peter Burke, trans. K. Folca (New York: Harper & Row), 29; Ankersmit 2005, 90.

22. ”Tekijä toivoo, että asiaa koskeva lukeneisuus on siivilöitynyt siihen empiriaan, joka tulee esitellyksi.” Matti Klinge (2006) *Iisalmen rubtinaskunta: Modernin projektin sukuperäisyyden periferiassa* (Helsinki: SKS), 16.

23. Baldesar Castiglione (1957) *Hovimies*, suom. J. A. Hollo (WSOY), 51. Sana on Castiglionen keksimä uudissana.

24. *Dio amatore delle repubbliche*, Jumala tasavaltojen rakastaja, esiintyy *Storia d'Italiassa*, kun Firenzen nujertamista valmistellut Milanon herttua äkkiä kuoli. Guicciardinin esimies, paavi, epäilemättä piti kantaa blasfemiana. Samantapainen rooli Jumalalla oli Linnan *Tuntemattoman* avauslauseessa paloaukean polttajana.

25. Ankersmit 2005, 357, 360.

26. Alexis de Tocqueville (1857) *L'ancien régime et la révolution*, 3. éd. (Paris: Michel Lévy Frères) (”plus fragiles ... mais cent fois plus puissants”).

27. Reinhart Koselleck (2000) *Zeitgeschichte: Studien zur Historik* (Frankfurt am Main), 68 („dass von dem Besiegen die weiterreichenden Einsichten in der Vergangenheit stammen”).

28. Ronald Mellor (1993) *Tacitus* (New York: Routledge), 78.

sakuntien synty on alettu nähdä uudella tavalla.²⁹

Sitä voi pitää selvänä, että kulttuuri saa suuremman painon poliittisessa historiassa. Tieteenalan kantaisä on ollut toinen Thukydides, joka oli kertovinaan peloponnesolaissodan juuri niin kuin se tapahtui ja halusi tehdä sen niin tyhjentävästi, ettei kenellekään jäisi enää lisättävää. On korkea aika siirtyä pari piirua Herodotoksen suuntaan: löytää silmää kulttuureille, moniäänisyyttä ja moniaineksisuutta, epävarmuutta, naisia.

Herodotosta on syytetty valehtelijaksi, kirjailijaksi ja jutunkertojaksi, jolla ei ollut teoriaa, mutta se on pintapuolinen näke-

mys. Hän leipoi aikansa kärkiteoriat kerronnan sisään ja pani lukijan ajattelemaan.³⁰

Joka luulee sitä helpoksi, tehköön perässä. ■

29. Patrick J. Geary (2002) *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe* (Princeton University Press). Uusilla näkemyksillä germaanien ja slaavien synnystä on kosketuspintaa esim. Balkanin nykytilanteeseen.

30. Rosalind Thomas (2000) *Herodotus in Context: Ethnography, Science and the Art of Persuasion* (Cambridge University Press), erit. 6. luku, alk. s. 168; John Gould (1989) *Herodotus* (London: Weidenfeld & Nicolson), 62. – Eihän Herodotos käy gender-apostoliksi, mutta *Historiateoksessa* on sentään 375 naista, moni vaikuttajana, kun Thukydideellä on tuskin ketään.